

„Azok vagyunk, akik vagyunk!” Fájdalmas búcsú Kallós Zoltántól

Domokos Pál Péter, Lükő Gábor, Kallós Zoltán... Úgy tűnik, hogy a moldvai csángómagyarok művelődésével és sorsával foglalkozó gyűjtők, kutatók többnyire kilencven év fölötti, pátriárkai kort érnek meg, hacsak ellenségeik már előbb agyon nem verik őket, mint Petrás Ince Jánost, vagy fogolytáborba nem hurcolják, mint Mikecs Lászlót. De a Gondviselés inkább az átlagnál bővebben méri számukra az időt, mintha tudná, hogy milyen nagy és fontos feladatokra vállalkoztak. De még az ilyen nagyvonalúan adományozott életút is véget ér egyszer,²⁸⁹ rendszerint hamarabb, mint szeretnénk, mint ahogy reméljük a szívünk mélyén. (47. kép)

Töröm a fejem, lapozok emlékeim képzeletbeli könyvében, keresem a támpontokat: mikor is találkoztam először Kallós Zoltánnal? Az biztos, hogy Kolozsváron került rá sor az 1960-as évek utolján, emlékeim szerint Almási István népzenekutató lakásán, s velünk volt az utóbb fiatalon elhunyt Könczei Ádám, valamint későbbi feleségem, Zelnik Katalin is. A találkozót Almási István hozta össze, aki tudott róla, hogy – immár nem először – Moldvába készülök a *Magyar Néprajzi Atlasz* anyagának kiegészítésére, s ehhez szükségem van minden hasznos információra. Kallós – mint mindenkinek – nekem is készséggel adott tanácsokat, eligazítást, címekeket; emlékeim szerint az ő tanácsára kerestem föl Lészpeden Jánó Annát, Klézsén Hadaróg Luca nénit, s talán másokat is. A következő emlékem egy Budapesten rendezett könyvbemutatóhoz kötődik, amit a *Balladák könyvének* második kiadása alkalmából rendeztünk 1973-ban, a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtő Szakosztályának keretében, a várhatóan nagy érdeklődésre való tekintettel a Fehérvári úton lévő Fővárosi Művelődési Házban. A fiatalság körében akkor már javában virágzott a táncházmozgalom, Kallós Zoltán neve olyan jelszó volt, amire tódultak az emberek. A hatalmas kör alakú helyiségben nehezen fért az összegyűlt tömeg, Sági Pál, az FMH akkori igazgatója botránytól tartva, aggódva szemlélte a gyülekezőket, s halálra váltan futott hozzám: a katonaság körülvette az épületet! Pedig csak arról volt szó, hogy néhány ismerősünk révén a közeli Zalka Máté laktanyába is eljuttattuk a meghívókat, s pár tucatnyi kiskatonának már nem jutott hely, ezért kívülről kukucskáltak be az ablakon.

Később aztán talán meghálálhattam valamit a Zoltántól kapott segítségből, amikor a Ceaușescu-hatalom kivetette rá a hálóját, s alkalmam nyílt, hogy kolozsvári barátaimtól kapott, bebörtönzésére vonatkozó híreket eljuttassam a Nemzetközi Amnesztia Szervezet illetékeseihez, vagy 2001-ben, amikor a Corvin téren

289 Kallós Zoltán 2018. február 14-én, Válaszúton hunyt el.

a Magyar Művelődési Intézettel és a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesülettel közösen köszöntöttük őt 75. születésnapján.

Rendet kell tartanom a gondolataimban, hogy méltóképpen emlékezhessek Rá! Gyökerei mindkét ágon a Mezőség – dr. Kós Károly szavaival – *tavas-mocsaras és csuszamlásos talajába kapaszkodtak*: édesapja Feketelakról hozta Válaszútra „velszületett intelligenciájú” édesanyját. A család felmenői valamikor a Wass család jobbágyai voltak, nagyapja a 20. század elején már vasúti őr, ám a románok kidobták, amikor nem tette le nekik a hűségesküt. A kiterjedt mezőségi rokonság – Buza, Ördögösfüzes, Visa – később nagy segítséget jelentett számára, amikor érdeklődése egyre inkább a hagyományos népi műveltség jelenségei felé fordult. Egészen fiatalon, már az 1940-es évek elején megismerkedett Kolozsváron a néprajzkutató Kós Károllyal, valamint az ott tanító Gunda Bélával, Mikecs Lászlóval. A katonasággal kisodródott Belső-Magyarországra, egészen Budapestig, ahol – nemrég tudtam meg – rövid ideig az ugyancsak Mezőségről való Kovács András későbbi filmrendezővel, a budai Toldy Ferenc Gimnáziumban voltak elszállásolva, ahol 13 esztendő múlva érettségiztem. Amikor aztán bejöttek az oroszok, kettesben hazagyalogoltak Kolozsvárra.

De milyen volt az a „haza”? Bizony Kallós is végigszenvedte az idegen uralom alá került erdélyi magyarság megaláztatásait. Amikor a „*kicsi magyar világ*” után a románok ismét „kézhez vették” az erdélyi magyarokat, a nemzetisége miatti hátrányokat neki is el kellett viselnie. A tanítóképző után tizenhatod magával Moldvába jelentkezett tanítónak, de nem engedték oda, ezért némi kerülők után a kalotaszegi Magyarvistára ment tanítónak, közben a kolozsvári zeneakadémiára is járt, ahonnan azonban többször is eltávolították. Szüleit kulákká nyilvánították, ösztöndíját meg-megvonták, visszaadták, tehát amolyan balkáni módra alakultak a feltételei.

De Kallós azok közé az emberek közé tartozott – már akkor is –, akiket szeretnek az istenek, ezért szinte minden rosszat előbb-utóbb a maga javára tudott fordítani. A katonaságot Moldvában, Románvásárban töltötte, ahol már akkor összeismerkedett néhány csángómagyar legénnyel. Román és cigány nyelvtudásával a kolozsvári Jagamas János népzenekutatónak segíthetett, majd együtt mentek Moldvába népzenei anyagot gyűjteni. Amikor aztán 1954-ben végképp kiszorult az akadémiáról, Jagamas tanácsára elment tanítónak Moldvába, s elkezdte Lészpeden a rendszeres gyűjtést. 1956 után azonban megszüntették Moldvában a párhuzamos magyar osztályokat, Kallós Zoltán Gyimesbe került, ahol hamarosan ugyanolyan otthonos lett, mint a Mezőségen, vagy Moldvában. Nyolc évet töltött itt, elsősorban a faipari vállalatnál, ahol elég laza volt a munkafegyelem, így volt rá módja, hogy ott, de még Moldvában és a Mezőségen is folytassa a folklórgyűjtést. Anyagiból küldött, vagy IBUSZ (ONT) utakkal vitt Budapestre az Akadémia Zenetudományi Csoportjához hangzóanyagot, ahol Martin György, Pesovár Ferenc, sőt Kodály is felismerte munkájának jelentőségét. Kodálytól kapott egy ügyes kicsi magnot, amivel kitűnő felvételeket tudott készíteni, s rendőröktől figyelve, besúgók által zaklatva, sokszor bújva, menekülve dolgozott: készítette felvételeit, sőt tánckat is filmezett.

Zoltán óvatos volt, kerülte a hatósággal az összeütközéseket, de még így sem úszhatta meg a kihallgatásokat, házkutatásokat, az időnkénti bebörtönzést. Egyik példaképe a lujzikalagori születésű Horváth Anti bácsi volt, aki három fiát járatta Erdélyben magyar iskolába, s aki úgy fogalmazta meg a moldvai magyarok identitásának lényegét, hogy „*Ha kell oláhok vagyunk, ha kell magyarok vagyunk, ha kell katolikusok vagyunk, de azok vagyunk, amik vagyunk!*”

Jellemző a tudathasadásos romániai politikára, hogy bár megszüntették Moldvában a magyar nyelvű oktatást, jó évtizedre rá kiadták a *Balladák könyvét*, a moldvai csángók magyarságának egyik legfényesebb bizonyítékát, hiszen ezeket a középkori gyökerű folklóralkotásokat sehol sem tanulhatták, csakis a legtisztább közös forrásból származhattak. Aztán többszöri utánnomást követően 1974-ban Budapesten a 2., majd 1977-ben a 3. kiadás is napvilágot látott, 1973-ban megjelenhetett a Kriterionnál *Új guzsalyam mellett* címmel a klézsei Szályka Rózsa 163 ballada-, keserves- és egyéb dalszöveget és 64 dallamát tartalmazó gyűjtemény. Valamennyit Kallós Zoltán gyűjtötte és jegyezte le, a szövegeket pedig Szabó T. Attila, a dallamokat Jagamas János ellenőrizte. Az 1970-es 1980-as években tehát Kallós többféleképpen is jelen volt a „*sokoldalúan fejlett szocializmust építő*” Románia vészszakaszában: ott volt időnként a börtönökben és a rendőrségi kihallgatásokon, másfelől ott volt könyvei révén a könyvesboltok kirakataiban, legalábbis amíg el nem kapkodták nem túl nagy példányszámban megjelenő könyveit, továbbá egyre inkább ott volt szellemiségében a magyarországi táncházakban és a néprajzi kutatóhelyek archívumaiban.

Amikor aztán Romániában is megszűnt a dermesztő kommunista rémuralom, Kallós Zoltán és a bűvkörében felnőtt gyűjtők, kutatók, valamint a hagyományos magyar műveltség értékeit felismerők teljes érzelmi felkészültséggel, s többé-kevésbé a tárgyi világban is tájékozódva láthattak hozzá, hogy segítségére legyenek abban a munkában, amihez Kallós már az 1950-es években hozzákezdett. Mert felismerte, hogy itt, Közép-Európa bolsevik hódoltságba került részén, de különösen a magyarság szállásterületein, a külső hatalmak erőszakossága és a belső erők védekezésre képtelensége miatt nemzeti kultúránk végveszélybe került, s ha ennek nem is állhatunk ellen, legalább az emlékeit mentsük meg. Nem tudom, hogy Kallós Zoltán ismerte-e a belső-magyarországi néprajzi gyűjtőmozgalom célkitűzéseit, de a vele kapcsolatba került képviselői – Andrásfalvy Bertalan, Martin György, Pesovár Ernő és mások – közvetítésével nemcsak tevékenységével, de érzelmi ráhangolódásával is hozzákapcsolódott. Szinte kísérteties az a kapcsolódás – majdnem azt írtam: *összhangzat* –, amivel a Kodály-i tanításra rímel egész munkássága: miszerint *egyetlen valós adat romba dönt száz megalapozatlan elméletet*. Ez a tudat óvta meg a moldvai magyarokkal foglalkozók egyik legnagyobb veszélyétől, a különféle elméletek gyártásánál való leragadástól, s abba a meddő, időt és energiát pocsékló vitába való belevesztéstől, ami a moldvai csángók magyarságának, magyar eredetének nyilvánvalóságát bizonygatja.

Ehelyett mindig a tényeket látta meg, ismerte föl, és fogalmazta meg, legtöbbször a helyzet parancsolta keménységgel. Amikor 1954-ben Lészpedre érkezett ta-

nítóként, a román központi igazgató először a település román részének iskolájába akarta kinevezni. Zoltán megtagadta a végrehajtást, s amikor írásban kérte az utasítást, az igazgató visszakozott. Az anyanyelvű vallásgyakorlatot ért sérelmekről levelet írt a bukaresti nunciussnak, de csak álszent ígéretekot kapott. A Vatikán politikájában is világosan látta a szándékot: román katolikusokra van szükségük a görögkeleti vallás egységének megtörésére, s ezt a római katolikus moldvai csángómagyarok – sőt, az erdélyi bolgárok – feláldozásával, elrománosításával igyekeznek elősegíteni. Széles körű kapcsolatai révén személyesen ismerhette azokat a még töretlen identitással rendelkező csángó embereket, akiket az 1970-es években nekem már csak úgy emlegettek moldvai barátaim, hogy „*kendnek édesapámmal kellett volna beszélgetnie, az még nagy magyar volt*”. A színpalak mögé látva világosan érzekelte tehát a csángók sorsának alakulását, s ez még eltökéltebb, még alaposabb munkára serkentette.

Tudta, hogy a Moldvában, Mezőségen, Kalotaszegen megmaradt tárgyi anyag folyamatosan veszélyben van, vigécek vásárolják, kótyavetyélik a nagyvilágban, üzletelnek vele és gazdagodnak általa, csak az marad meg nekünk, amit felelősen összegyűjthetünk. Kallós amit csak tudott, összeszedett – vásárolt, cserélt, kunyerált –, s mert ismerte az anyagot és birtokosait, módjában állt, hogy a lehetőség szerinti legértékesebb darabokra találjon. Ahhoz pedig különös rafinéria, nemegyszer elszántság kellett, hogy a legértékesebb mezősegi, moldvai, gyimesi, kalotaszegi tárgyakat megmentse „*román nemzeti érdekekre*” hivatkozó *szekusok*tól. A tárgyi anyag jelentős részét kimentette Magyarországra, a pécsi, budapesti múzeumokba, pedig a kolozsvári „illetékesek” mindent összeírtak, amit Zoltán nem tudott előlük elrejtetni. „*De úgysem adtam volna oda, inkább mind meggyújtottam volna*” – emlékezett később egy Pozsony Ferencnek adott interjújában. (Kallós 2006: 55.)

Mert ebben a bizonytalan egzisztenciát jelentő űzöttségben Kallós Zoltán folyamatosan dolgozott: gyűjtötte az értékesnél értékesebb tárgyakat, zenei anyagokat, és fényképezte a népelet jellegzetes jelenségeit. Mégpedig nem átabotában, hanem adatolva, nyilvántartva, mindent följegyezve. Persze úgy, ahogy lehetett, hiszen nemcsak segítsége nem volt ehhez a munkához, de még helye és sokszor alkalma sem. S mennyi mindent el kellett adnia – kályhacsempéket, ikonokat, bútorokat –, mert egyszerűen nem volt hova tegye. Meg élnie is kellett valamiből. Valóságos csoda, hogy amikor 1990 után visszakapta Válaszúton a családi kúriát, tíz teremre való néprajzi anyagot tudott volna kiállítani. Legalább harminc bábura való népviselete volt, de előbb leltározni kellett, molytalanítani, a régi épületet tatarozni, újabb termeket építeni. Nyolcvanesztendőskorában fiatalokat megszegyenítő lendülettel tervezte válaszúti gyűjteményét: „*Lesz egy mezősegi, egy széki, egy válaszúti teljes szoba, lesz egy román, egy szász, egy csángó és egy kalotaszegi*” – nyilatkozta. Mert Kallós Zoltán még úgy gyűjtött, mint a régi „nagy” kutatók: Orbán Balázs, Herman Ottó, Györffy István és mások, nem csak addig járta a vidéket, ameddig a vasút elment. Sőt, még úgyabbul, mert ő nem hívatta be az „adatközlőket” a jegyzővel, hanem elment hozzájuk, leült az asztaluk mellé, az ágyuk szélére és megfogta a kezüket, megsimogatta az arcukat. Sohasem felejttem el azt a jelenetet, amit a Gu-

lyás testvérek Kallósról készített filmjében láttam, amikor egy ágyban fekvő, nagybeteg – azt hiszem mezőségi – asszonyból kicsalogatta, soronként előénekelve valósággal elővarázsolta a gyermekgyilkos anya (*Ultra Mari*) balladáját.

Hogy milyen közel került egy-egy „adatközlőjéhez”, arról ízelítőt kaphatunk azokból a sajnós igen szűkszavú szövegekből, amelyekkel köteteit bevezeti. Az *Új guzsalyam* mellett anyagáról írt előljárójában közli, hogy a Miklós Gyurkáné Szályka Rózsával „töltött időt életem legszebb napjai közé sorolhatom. Mint adatközlő, életem során ő volt gyűjtőútjaim legnagyobb és legszebb élménye.” S milyen lényegbelátóan érzékelt Szályka Rózsa teljesítményét: „Ezeket a dalokat tulajdonképpen egy nagy közösség formálta és csiszolta az idők folyamán, a legutolsó símitásokat mégis ő maga végezte rajtuk úgy, hogy bár nem tudjuk pontosan, mit hagyott el és mit tett hozzá a tanult anyaghoz, ott érezzük annak minden darabjában az ő egyéniségét.” (Kallós 1973: 5–9.) A Demeter Antiné Jánó Anna *Világszárnya* címmel megjelent lészpedi mesegyűjteményét bevezető szövegben pedig arról olvashatunk, hogy amikor a nála 42 nappal fiatalabb, de következetesen Anna néniként emlegetett asszonytól kapott dalok gyűjtése során megtudta, hogy „...milyen szépen és élénk módon mesél, nem tudtam ellenállni a vágynak, hogy lejegyezzem a szövegeket úgy, hogy minél hűségesebben tükrözsem az élő csángómagyar népnyelvet.” (Kallós gyűjt. 2003: 5.) Kallós Zoltán adatközlőjéhez mélyen gyökerező emberi kötődéseinek egyik szép példája ez a Jánó Annával és családjával való, öt nemzedékre kiterjedő kapcsolat. Jászberényben tartott egyik előadása során így beszélt róluk: „Amikor Lészpedre kerültem tanítani, akkor még magyar iskola volt és Anna néni volt az egyik jeles adatközlőm, de érdekes módon gyűjtöttem az édesanyjától, sőt a nagyanyjától is. De gyűjtöttem a lányától és az egyik unokájától is imádságot, úgyhogy öt nemzedéktől.” (Kallós 1993: 72.) Ötödízigenli mélységről merített tehát a tiszta forrásból anélkül, hogy fölkaavarta volna a vizét.

Ezek az emberi kapcsolatok jelentik munkájának hitelét, aranyfedezetét. Ily módon tudott Mezőségeen kezdett, majd Moldvában, Gyimesben, Kalotaszegen folytatott munkája során szinte teljesen ismeretlen területeket bekapcsolni a magyar balladakutatás érdeklődési körébe. Már első, 1970-ben megjelent balladás könyve több és gazdagabb anyagot tartalmazott, mint az előtte megjelenő kötetek együttevve, s anyagának valamennyi darabja első közlésű. A *Balladák könyvének* az első kiadása, aztán a következők (Kallós 1996; Kallós–Martin gyűjt. 1989; Kallós 1973: 5–9, 2005; valamint a legalább három tucatnyi hangzó kiadvány az általa gyűjtött mezőségi, gyimesi, moldvai, kalotaszegi, marosszéki vokális és hangszeres zenei anyagból), amint azt már Szabó T. Attila megállapította a *Balladák könyvének* bevezetőjében: kettős feladatot teljesítenek. Egyrészt a széles olvasóközönség kulturális igényeit elégítik ki, másrészt a szaktudomány számára nyújtanak maradandót. (Szabó T. A. 1970: 42.)

Áttekintve Kallós Zoltán műveinek jegyzékét, körülményinek ismeretében el kell ámulnunk azon, hogy milyen hatalmas mennyiségű tárgyi és szellemi ismeretanyagot gyűjtött és hagyott maga után és bele kell gondolnunk, hogy ha munkájának zömét nem egy felfordult értékrendű világ nacionalizmussal és kommu-

nizmussal megvert országában kell végeznie, mennyivel hatékonyabb gyűjtőmunkát, mennyivel eredményesebb értékméntést végezhetett volna. Amint Pozsony Ferenc kérdésére válaszolva, szokott szerénységével kijelentette: „*Hát ha több lehetőség lett volna, több mindent lehetett volna csinálni, csak nem hagyták.*” (Kallós 2006: 56.)

Ha behunyom a szemem, magam előtt látom, amint kalotaszegi bujkájában, vagy háziposztó mellényében, gyimesi szőttés tarisznyájával fel-feltűnik a fekete-tói vásár forgatagában, a pesti táncházak valamelyikében, vagy nemzeti díjkiosztások²⁹⁰ ünnepein. Töretlen bizakodásával, lankadatlan energiájával, keresetlen őszinteségeivel Ő volt számomra *a felelősen szolgáló erdélyi magyar értelmiségi ember* akár szoborba is formálható alakja.

S most, hogy eltávozott közülünk, méginkább!

290 Ha jól számoltam, legalább 25 rangos kulturális díjjal ismerték el munkásságát, s rajta keresztül az erdélyi és moldvai magyar kultúra hordozóit.